

Hoe kan inheemse wijsheid ons helpen om de zesde uitstervingsgolf te vermijden?

Patricia Verbauwhede

Het internationale speelveld

In 2020 wordt in het kader van het Biodiversiteitsverdrag het *Post-2020 Global Biodiversity Framework* afgesproken. De uitbraak van COVID-19 zet het tijdsschema voor de internationale onderhandelingen over biodiversiteit en klimaat echter ernstig onder druk. Wetenschappers en activisten leven tussen hoop en vrees: zal de crisis het besef vergroten dat onze planeet op de *intensive care* ligt of zal ze klimaat en biodiversiteit wegzetten als 'zorgen voor later'? Begin maart, op een internationale bijeenkomst van inheemse leiders in New York, toen de stad al op weg was om een van de epicentra van de pandemie te worden, verwoordde een inheemse leider uit Costa Rica het als volgt: 'Het coronavirus vertelt de wereld wat inheemse volkeren al duizenden jaren lang zeggen: als we niet inzetten op de bescherming van de biodiversiteit en de natuur, wachten ons nog veel ergere bedreigingen.'¹

Met recht en reden krijgen inheemsen een speciaal statuut binnen de onderhandelingen over klimaat en biodiversiteit via een *indigenous people caucus*. Volgens cijfers van de Wereldbank maken inheemse volkeren ongeveer 5 procent van de totale wereldbevolking uit. Op het hun erkend leefgebied, ongeveer 10 procent van het aardoppervlak, beschermen ze ongeveer 80 procent van de resterende biodiversiteit op aarde². Victoria Tauli-Corpuz, voormalig VN Rapporteur voor de rechten van inheemsen, vestigde in 2016 de aandacht op het feit dat ongeveer de helft van alle beschermde natuurgebieden wereldwijd gevestigd zijn op voorouderlijke gronden van inheemse gemeenschappen. In Centraal-Amerika, Boliviaë, Brazilië, Chili en Colombia, Canada en de VS loopt dit wellicht op tot meer dan 90 procent³. Via het forum voor inheemse volkeren kunnen ze hun stem te laten horen, hun rechten claimen en de specifieke rol van inheemse volkeren in het behoud van de planeet benadrukken. Dat is nodig, want minder dan 5 procent van de beschermde gebieden wereldwijd worden effectief beheerd door inheemse en lokale gemeenschappen. Inheemsen hebben hun positie als stakeholder in het klimaat- en het biodiversiteitsdebat met veel moeite afgedwongen door jarenlang intensief werk, zowel internationaal als aan de basis. Ze moeten daarvoor niet enkel de strijd aangaan tegen het dominante economische ontwikkelingsmodel, maar ook ingaan tegen een conservationistische visie op de natuur als een wildernis 'zonder menselijke bemiddeling', zoals het kamp van de 'herwilders' het graag zou zien.⁴

In juni 1992 werden op de Top van Rio twee belangrijke internationale conventies afgesloten: het Biodiversiteitsverdrag en het Klimaatverdrag. Bijna 200 landen maakten afspraken om de klimaatverandering te counteren en de totale rijkdom aan leven op

aarde te beschermen. In de aanloop naar deze Top van de Aarde, bundelden inheemse volkeren hun krachten om de wereldwijde verwoesting van de natuur tegen te gaan en erkenning te eisen voor hun traditionele kennis en hun rechtstreekse relatie met de aarde. Ze hadden een belangrijke invloed op de uitkomst van de top. De Conventie over Biodiversiteit erkende expliciet de afhankelijkheid van inheemse gemeenschappen van de natuur en hun rol in het bewaren van de diversiteit aan soorten. De landen die de conventie ondertekenden, verbonden zich ertoe om de rechten, kennis en praktijk van inheemse volkeren en hun gemeenschappen te promoten, te beschermen en te versterken.

Voor de inheemse bewegingen van Latijns-Amerika was 1992 ook om andere redenen een sleuteljaar. Ze doorbraken het eurocentrische perspectief van wat een feestelijke herdenking moest worden van de 500 jaar 'ontdekking van de Nieuwe Wereld'. Ook dit is een belangrijke bijdrage van de inheemse volkeren in tijden van massale teloorgang van de natuur: het inheemse perspectief als een ander paradigma, als andere manier om te kijken naar de geschiedenis en het Westers vooruitgangdenken. De kolonisatie, de exploitatie van de bodemrijksdommen van de Nieuwe Wereld en de onderwerping en uitroeiing van inheemse volkeren staan diametraal tegenover 'het goede leven' van het Amerikaanse continent vóór 1492. In zijn boek *1491* probeert Charles Mann te reconstrueren hoe deze 'nieuwe wereld' eruit moet gezien hebben vóór Columbus er voet aan land zette. Hij schetst een intrigerend beeld van het continent, dichter bevolkt dan Europa en met een indrukwekkende wetenschappelijke kennis. Hij stelt het beeld bij van 'de indianen [die] in de tijd stil stonden en niets aanraakten noch zelf aangeraakt werden, als geesten die boven een landschap zweefden'. In het pre-columbiaanse Amerika hadden zich complexe samenlevingen ontwikkeld die duizenden jaren lang de omgeving beheerd hebben en het landschap vorm gegeven, ook in het Amazonegebied. 'Ze waren druk bezig de grond van Amazonia te verbeteren toen Columbus verscheen en alles kapot maakte.'⁵

De Conventie over Biodiversiteit erkende expliciet de afhankelijkheid van inheemse gemeenschappen van de natuur en hun rol in het bewaren van de diversiteit aan soorten.

In de *zero draft*-tekst voor het *Post-2020 Global Biodiversity Framework* wordt opnieuw gepleit voor een volledige en effectieve participatie van de inheemse volkeren bij het implementeren van het verdrag. In een van haar toespraken benadrukte Cristiana Pasca Palmer, voormalig secretaris van het Biodiversiteitsverdrag, dat traditionele kennis van cruciaal belang is voor ons voortbestaan, ons besef van identiteit en van onze plaats in de wereld. Ze loofde ook de innovatieve voorstellen vanuit inheemse gemeenschappen om de biodiversiteit *in situ* te bewaren. En tenslotte legde ze ook de link tussen het verlies aan biodiversiteit en het verdwijnen van inheemse talen, waarvan wereldwijd 43 procent aan het uitsterven is⁶. De economische en culturele overleving van de inheemse volkeren is een spiegel van de veerkracht van onze planeet. En vice versa.

Ondertussen moeten die inheemse volkeren nog altijd strijd leveren om die erkenning verankerd te zien in de internationale verdragen. Tijdens de bijeenkomst in Katowice in het kader van het Klimaatverdrag werd, bij het verfijnen van het Akkoord van Parijs, de verwijzing geschrapt naar de rechten van inheemse volkeren (en mensenrechten in het algemeen) uit de implementatierichtlijnen. Dezelfde dubbelzinnigheid manifesteert

zich op het nationale niveau. De Boliviaanse en de Ecuadoraanse grondwet (respectievelijk van 2008 en 2009) erkennen Moeder Aarde als rechtspersoon⁷, maar tegelijk blijven beide landen concessies toekennen aan oliemaatschappijen en andere extractieve industrieën in waardevolle natuurgebieden, tevens het leefgebied van inheemse gemeenschappen. Met als gevolg dat hun rechten en hun specifieke leefwijze bedreigd blijven door een ontwikkelingsmodel dat geen rekening houdt met de ecologische grenzen van onze planeet.

De stem uit de gemeenschappen

Weg van het internationale toneel, leg ik contact met inheemse mannen en vrouwen, om te begrijpen hoe zij 'biodiversiteit' interpreteren, waarom het belangrijk is om die in stand te houden en op welke manier ze dit proberen te doen. Ik spreek met Myriam uit Guatemala, Martha en Luis uit Bolivia en Sofia en Nelly uit Ecuador⁸. Wat ze delen met elkaar is niet alleen hun inheemse afkomst, maar ook hun geworteld zijn in gemeenschappen die voor hun levensonderhoud sterk afhankelijk zijn van de veerkracht van hun leefgebied.

Myriam en de mensen van maïs (Maya Mam – Guatemala)

Telkens als ik met een gast uit Guatemala langs een maïsakker passeer, overvalt me een gevoel van schaamte als ik moet uitleggen dat dit veevoeder is. Volgens het scheppingsverhaal van de Maya werden de mensen door God geboetseerd uit deeg van maïs. Myriam herinnert zich hoe ze als klein kind naar de maïsmolen werd gestuurd en fel

Inheemse vrouwen uit San Miguel Ixtahuacán wisselen hun kennis over medicinale planten uit (foto: Pastoral de la Tierra, San Marcos, Guatemala)

berispt werd door haar moeder als ze ook maar één korreltje maïs op de grond liet vallen. De *millpa*, de maïsakker, is een voedselsysteem waarin maïs, bonen, pompoenen en bladgroenten eeuwenlang de bodem vruchtbaar kunnen houden en hele families hebben gevoed. Het klaarmaken van de grond, het wieden, het oogsten, de hele cyclus is een familiegebeuren met zowel een feestelijk als een ritueel karakter. 'Heilige millpa, dank omdat je ons samenbrengt, dank voor het werk, dank voor onze verstandhouding, dank voor het eten dat je ons verschaft.' Dit gebed weerspiegelt een overkoepelende visie van onderlinge afhankelijkheid, van evenwicht, van het alles dat met alles verbonden is en bovenal van vreugde en dankbaarheid. 'Het centrum van alles is respect, het besef dat alles zijn plaats en zijn missie heeft, alles leeft, tot en met het vuur en de stenen die tot ons spreken. Je stelt je niet de vraag: waar dient dit of dat voor, nee, alles heeft betekenis, alles moet een missie vervullen en daarom heeft ook alles leven.' Myriam is er zich erg bewust van dat dit een verdwijnende wereld is. 'De kolonisatie, de slavernij en meer recent het gewapend conflict en de gedwongen migratie, de armoede en de sociale problemen die ermee gepaard gaan, hebben ons grote schade toegebracht. Onze intuïtie en onze spirituele energie worden geblokkeerd, we zien niet langer het groter geheel, we verliezen contact met onze voorouders, aan wie we alles te danken hebben, die ons leerden dat alles moet terugkeren naar de aarde en dat niets mag verloren gaan.' Tegenover die realiteit moet heling en genezing gebracht worden. Myriam zet dit centraal in haar werk met de jongeren uit de gemeenschappen. 'Ik wil ze terug in contact brengen met hun familiegeschiedenis, ze liefde en respect voor de natuur laten ervaren. We moeten onze gekwetste gemeenschappen behoeden voor de oprukkende golf van individualisme, consumentisme en competitie. Het collectieve, de zin en de vreugde van dingen samen te doen moet terug in ons gewekt worden.'

Het collectieve, de zin en de vreugde van dingen samen te doen moet terug in ons gewekt worden.

Martha en Luis: liefdevolle aandacht voor Pachamama die ons (op)voedt (Aymara – Bolivia)

Als ze gevraagd worden wat 'biodiversiteit' voor hun betekent, nemen Martha en Luis spontaan het woord '*Pachamama*' in de mond, meestal vertaald als 'Moeder Aarde'. 'Voor de Aymara is alles een ondeelbare eenheid, we zijn allen deel van de natuur en niets staat los van *elkaar*, de natuur is één enkel lichaam. Pachamama voedt ons elke dag en wij communiceren met haar via de dieren en de planten.' *Pacha* betekent echter zowel 'tijd' als 'ruimte' en omvat dus niet alleen de fysieke ruimte zoals we die nu beleven, maar ook alles wat geweest is en zal zijn. Het is een begrip dat zowel de voorouders als de toekomstige generaties kan omvatten. Ook hier weer is het sleutelwoord 'respect': 'telkens als we zaaien, vragen we om toestemming, de belangrijkste functie die onze [inheemse] autoriteiten moeten vervullen is het uitvoeren van de rituelen om de zegening van Pachamama te krijgen en een goede oogst te verzekeren. Ze dragen het hele jaar de symbolen van de vruchten van het land bij zich en dragen zo de zegen van Pachamama over op alle families van de gemeenschap.' Deze tradities, die samenhangen met het collectieve beheer van de grond, staan echter onder grote druk, omdat meer en meer mensen overgaan tot het aanvragen van een individuele grondtitel. 'De versnippering maakt dat eeuwenoude systemen van rotatie in verval raken. Ook de introductie van *tractoren* op de vlaktes is een aanslag op de natuur. Jongeren

beschouwen de rituelen als iets van vroeger, waar zij geen tijd meer aan willen besteden. Tot de dag komt dat ze een bestuursrol moeten opnemen en de rituelen moeten kunnen uitvoeren. We hebben onze statuten uitgewerkt als Tierra Comunitario de Origen om de gemeenschap te beschermen tegen de individuele opdeling en verkoop aan derden, wat voor Pachamama een grote bedreiging zou zijn.'

Terwijl maïs het centrale gewas is voor Meso Amerika, hebben de inheemsen in de hoge Andes een duizelingwekkende variatie aan aardappelen tot stand gebracht. Vlaamse bioboeren kijken met respect en ook wel een beetje afgunst naar die rijkdom aan variëteiten die (nog) niet beperkt wordt door certificering en registratie. Vanuit het bewustzijn dat dit duizendjarige kennis en erfgoed is, zijn Martha en Luis nu de verschillende variëteiten aan het registreren op gemeentelijk vlak.

Gemeente Pucara, Bolivia. Expositie van lokale aardappelrassen (foto Judith Morales, Nayra Pacha, Bolivia)

Nelly en Sofia: we hebben alles te danken aan onze voorouders en aan het woud (Kichwa — Ecuador)

Het derde gesprek brengt ons naar Misahuallí, een klein stadje langs de Napo-rivier in Ecuador, waar de uitlopers van de Andes en het Amazonebekken elkaar ontmoeten. Hoewel ze de taal delen met de hoogland-Quechua, behoren de Kichwa op basis van hun culturele praktijken tot de Amazonevolkeren. Nelly en Sofia maken deel uit van *Sinchi Warmi*, een inheems collectief dat zich heeft toegelegd op ecotoerisme.

Voor Nelly en Sofia betekent dit project in eerste instantie te kunnen blijven op de plek waar ze geworteld zijn. 'We zijn gelukkig in het woud, waar we omringd zijn door planten en dieren die we bij naam kennen. Onze grootouders groeiden op met de geluiden, het voedsel en de medicijnen van het woud. Alles leeft, alles is bezield, je moet enkel leren het juiste te vragen van wat je omringt.' Ook hier weer zijn respect en wederkerigheid kernwaarden: 'voor elke boom die je velt, moet je toelating vragen en minstens

één nieuwe boom planten.' Ecotoerisme is voor inheemsen een delicate oefening tussen authenticiteit en tegemoet komen aan de verwachtingen van Westerlingen die op zoek zijn naar een unieke ervaring in 'de ongerepte natuur'. De bedreigingen zijn echter niet min. 'Het woud verdwijnt in hoog tempo. Niet alleen door de ongebreidelde houtkap, maar ook door de komst van de oliemaatschappijen en mijnbouwbedrijven. De enige manier om dit te stoppen is hier blijven, ons voedsel produceren, bomen zaaien en terug aanplanten. We hopen ons terrein te kunnen uitbreiden, want enkel als we eigendomsrechten verwerven, zullen we het woud kunnen blijven beschermen.' Ook Nelly en Sofia zien zichzelf als een schakel tussen verleden en toekomst. 'Alles wat we weten over de natuur die ons omringt, is ons geleerd door onze grootouders. We willen niet dat onze taal, onze kledij en onze manier van leven verdwijnen. We willen dit alles kunnen doorgeven aan onze kinderen en zij op hun beurt aan hun kinderen. Daarom is het zo belangrijk om de jongeren te betrekken in onze activiteiten. Zodat ze geen schaamte voelen over hun afkomst, hun cultuur, integendeel, zodat ze het beschouwen als iets essentieels, iets om trots op te zijn.'

***We willen dit alles kunnen doorgeven
aan onze kinderen en zij op hun
beurt aan hun kinderen.***

De achiote levert een rode kleurstof die in het Amazonegebied zowel een culinaire als rituele toepassing heeft. (foto: Sinchi Warmi, Ecuador)

Voor deze inheemsen 'van vlees en bloed' is natuurbehoud geen bijzaak, maar een kwestie van levensbehoud, wat hun volgens Joan Martinez-Alier onderscheidt van zowel de aanhangers van de 'cult of the wilderness' als van de 'gospel of eco-efficiency'⁹. Hoewel we nog een lange weg te gaan hebben, is het besef van de waarde van lokale voedselsystemen ook bij ons meer en meer aan het doordringen. Deze ervaring van *interdependencia* — onderlinge afhankelijkheid — is niet gestoeld op angst voor tekort, maar op verwondering en dankbaarheid voor de overvloed die onze directe omgeving ons biedt. Het is ook een basisvoorwaarde om de natuur met meer respect en wederkerigheid te kunnen benaderen.

Uit de drie gesprekken komt tenslotte ook heel sterk het belang van het collectieve naar voor, als iets dat constant herijkt moet worden. Mens, natuur en gemeenschap vormen

een ondeelbaar, maar ook een dynamisch web van relaties. Deze overkoepelende visie kunnen we beter niet als een onveranderlijke en radicaal niet-Westerse 'kosmovisie' ophemelen. Het gaat in essentie om — zoals de Gentse antropoloog en Aymarakenner Koen De Munter het benoemt — een 'cosmopraxis' of een *practicar la familia* — letterlijk 'de familie beoefenen'.¹⁰ Waarbij de familie metafoor is van niet alleen het gezin, maar ook de gemeenschap en de fysieke omgeving. Samen vormen ze een dynamisch en sterk samenhangend verband, dat continu gevoed en gekoesterd moet worden doorheen een complex web van sociale interacties, rituelen en praktijken.

Hoe verschillend de inheemse benadering ook mag lijken van onze omgang met en ons denken over de natuur, ze kan ons in alle geval leren dat het nog niet te laat is om het beoefenen van respect, wederkerigheid en collectiviteit (terug) aan te leren.

Epiloog

Dit verhaal is ons overgeleverd door de ouderlingen in de Sierra Norte in Oaxaca, Mexico. Tijdens de grote epidemie, jëen pã'am — de ziekte van het vuur, besloot een familie om alle maïs te stelen en te vluchten naar een plek waar de ziekte hun niet zou kunnen bereiken. Maar de ziekte reisde ongemerkt met ze mee en allen werden overvallen door hevige koorts. Er was niemand in de buurt om ze te helpen. En toen ze een voor een stierven, was er ook niemand om hun lichamen te begraven, ze bleven liggen en droogden uit in de zon. Mijn overgrootvader, die mij het verhaal vertelde, bezwoer mij nooit die leugen te geloven: dat het individuele en het collectieve belang aan elkaar tegengesteld zijn.

Bio

Patricia Verbauwhede (Kortrijk, °1961) is germaniste en volgde in 2002-2003 de bachelor-na-bachelor Intercultureel Management en Internationale Communicatie bij CIMIC in Mechelen. Van 1986 tot 1996 werkte en leefde ze met haar gezin in het hoogland van Bolivia. Sinds 1997 werkt zij bij Broederlijk Delen op de dienst Internationale Programma's op de afdeling Latijns-Amerika en ze reist regelmatig naar de regio.

Noten

1. Levi Sucre Romero, BriBri van Costa Rica en co-coördinator van de Alianza Mesoamericana de Pueblos y Bosques, geciteerd in <https://www.coveringclimatenow.org/climate-beat/the-corona-connectionnbsforest-loss-drives-viruses-as-well-as-climate-change>
2. <https://www.worldbank.org/en/topic/indigenouspeoples>
3. Tauli-Corpuz, V., 2016. Conservation and indigenous peoples' rights. Report of the Special Rapporteur of the Human Rights Council on the rights of indigenous peoples to the General Assembly.
4. Deliège, G., 2014. Wat schuilt er achter de nieuwe wildernis – Deel 2, *Oikos* 69, p.97.
5. Charles Mann, 2006. De ontdekking van Precolumbiaans Amerika, p.330 en p.414.
6. <https://www.cbd.int/doc/speech/2019/sp-2019-04-22-UNPEII-en.pdf>
7. Zie de artikels van Wijdekop (Oikos 84, 2017) over ecocentrisme en Schoukens (Oikos 86, 2018) over de juridische verankering van de rechten van de natuur.
8. Patricia Verbauwhede sprak met Myriam Salanic, Maya Mam uit San Juan Ostuncalco, Quetzaltenango, Guatemala; Judith Morales van de Asociación Nayra Pacha sprak met Luis Quispe Mejía en Martha Bautista, Aymara uit Pucara, Sica Sica, La Paz Bolivia; Lesly Enriquez sprak met Sofia Chimbo en Nelly Chimbo Rivadeneira uit Misahuallí, Napo Ecuador.
9. Martínez Alier, J., 2002. *The Environmentalism of the Poor: A Study of Ecological Conflicts and Valuation*. Edward Elgar, Cheltenham, UK; Northampton, MA
10. De Munter, K., 2016. Relational Ontology and Cosmopraxis, seen from the Andes. Visiting and Commemorating among Aymara Families. *Chungara, Revista de Antropología Chilena*.
11. Gebaseerd op een column van Yasnaya Elena A. Gil, Jëën pã'äm o la enfermedad del fuego, verschenen in *El País*, 22 maart 2020.